

ОСОБЕНОСТИ НА ПЕДАГОГИЧЕСКАТА КОМУНИКАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ЕТНИЧЕСКАТА И КУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТИ

Ергиджан Алиндер-Исмаилова

SPECIFICS IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION WITHIN THE CONTEXT OF ETHNICAL AND CULTURAL IDENTITIES

Ergidzhan Alinder-Ismailova

ABSTRACT: The paper discusses the problems of pedagogical communication within the context of ethnical and cultural identities where the individual develops his/her personality by interacting with others. The social sense of the pedagogical communication implicates its ability to relay forms of cultural and social experience. The process itself involves exchange of meanings, development of a unified strategy for interaction, perception and understanding in times where almost all countries are experiencing intensified migration processes that increase ethnic, cultural, linguistic and social diversity. The importance of effective intercultural relationships and communication between people, both nationally and internationally, is increasing. The pedagogical communication presupposes both understanding of the complex and multi-dimensional personality/background identity that marks the social development of the individual and tolerance to diversity available in various (co-)identifications. This is a very complex and multi-layered process where relations between people are enhanced by the inner necessity for collaboration and empathy.

KEY WORDS: pedagogical communication, ethnical identity, cultural identity, competences, socialization

Процесът на глобализация е причина за най-значимите промени в социален, образователен, културен и политически аспект и обхваща всички сфери на човешкия живот през последните няколко десетилетия. Очевидният положителен ефект от този процес е ежедневната комуникацията с представители на различни културни, етнически и религиозни групи. В образователната среда сме свидетели на все по-ясно очертаваща се тенденция – носители на етнически, религиозни, културни и езикови различия да се обучават заедно и тази „особеност“ да бъде все по-често срещана, а интеркултурността, като взаимодействие между тези различия – да бъде желана характеристика на обучаващите институции. Мултикултурната разновидност в съвременната образователна система, изразена в различните ъ етнически, религиозни, културни и езикови измерения, е едно от най-сериозните предизвикателства пред нейното функциониране. Нещо повече, образователната среда дава възможност за съхраняване едновременно на отделните идентичности, повишава взаимодействието между различните култури, етнически групи, езици и религии и поставя акцент върху общото културно наследство.

Човек живее в социална, културна, образователна и материална среди, които имат наиндивидуални правила и изисквания, налагани на отделния индивид. Културата е „интерактивно свързана съвкупност от общи характеристики, които влияят върху взаимодействията на групите в образователната среда“ (Хофстеде 2003: 45). Същността ѝ се състои в това, че традиционните идеи и свързаните с тях ценности влияят върху поведението и начините на взаимодействие на представителите на различните култури в образователната среда. Културата е единство на материалното и менталното в образователната среда. Тя е съвкупност от колективни базови правила, адаптирали се успешно не само във вътрешната (образователна) среда, но и във външната и разработени достатъчно добре, за да бъдат считани за ценни (Иванов 2010: 15).

С течение на времето образователната среда придобива определена специфика и взаимодействащите в тази среда развиват определено поведение с положителен ефект за общото състояние (Иванов, 2010: 19). Това поведение започва да се повтаря и постепенно се развива като очаквания и норми, а най-силните норми на поведение и взаимодействие постепенно се превръщат в традиции или правила. Според Иван Иванов ценностите са тези,

които диктуват поведението и емоциите, определят начина на живот и етиката. Системата от норми на мислене и действие, която контролира обществените дела, всъщност проектира в себе си ценностите (Иванов 1999: 10). Каквито и да са подходите при дефинирането на понятието култура, важно е да се отбележи, че в основата на съдържанието са ценностите.

Културната идентичност, както и всяка друга социална идентичност, се основава на общ културен смисъл, който се осъществява чрез кодирания и артикулиран общ език, общо знание и обща памет, обща вещно-пространствена среда. Това е онзи запас от общи ценности, опит, очаквания и тълкувания, който представлява „целия смислов свят“ – представата за света и за обществото. Културният смисъл се акумулира, съхранява, той може да се обогати и динамизира, но неговият основен топос на съществуване е в актуалното общностно пространство, чрез което се определя, самодефинира и чрез това прави една общност културна, самобитна, автентична. (Неделчева 2004: 215). Културната памет, която е в основата на културната идентичност, се подхранва от традицията и комуникацията, но не се препокрива с тях. Именно тази важна особеност определя дистанцията и обяснява прекъсванията, конфликтите, иновациите, реставрациите, революциите. Културният смисъл се концентрира в културната памет.

Идентичността е свързана със знанието, съзнанието и рефлексията. Културата е специфично съдържателно и формално проявление на това знание. Идентичността е конструиране на културното време, което не може да се осъществи без културната памет. Варварите живеят ден за ден, като настоящето елиминира миналото и ражда забравата. Римляните полагат усилия да удължат настоящето и да запазят миналото, защото целите им са насочени към вечността (Цицерон 1992: 169). Културната памет е съществен параметър на културната идентичност, защото тя винаги имплицира определена плоскост на историческа културология, която задава социалните и културните рамки на този процес.

Днес важна отличителна характеристика на педагогическата комуникация в контекста на етническата и културната идентичности е огромният набор от малцинствени групи, които са принудени да съжителстват на територията на дадена страна и да се обучават в образователните ѝ институции. Наблюдава се засилване на значението на ефективните интеркултурни взаимоотношения и на комуникацията между отделните индивиди. За да функционират успешно и в други култури, освен в своята собствена, е необходимо хората да проявяват интерес към представителите на различните етнически, културни, религиозни и езикови групи, да са достатъчно чувствителни, за да забелязват и оценяват културните различия и да имат желание да променят своето поведение, като проявяват уважение към другостта. Огромното етническо, езиково, религиозно и културно разнообразие в обществото логично води до необходимостта от търсене и прилагане на най-подходящата образователна политика в това отношение.

Многообразието в своята същност днес предявява нови изисквания към педагогическата комуникация, заключаващи се в следното:

- приемане и уважение на културните различия;
- разбиране и зачитане на уникалността на културното наследство;
- разработване на учебни програми за задоволяване на потребностите на културното многообразие на общността;
- придобиване на нагласи, знания, умения и навици за интеркултурно взаимодействие на базата на диалога, толерантността и взаимното обогатяващо разбирателство;
- постигане на социална, политическа, икономическа и образователна справедливост срещу всяка проява на расизъм и дискриминация.

Образователното пространство се разглежда като поле на активна двустранна комуникация, в която успешният процес на обучение зависи от ефективното взаимодействие между преподаватели и студенти. Според Алдер комуникацията в образователното пространство има шест компонента, а успешното ѝ прилагане води до положителен учебен опит и високи академични резултати (Алдер, 2000: 75):

- комуникатори (преподаватели и студенти) – в мултикултурното образователно пространство те са от разнообразни култури, с различни ценности, възприятия и норми, които силно влияят на техните стилове на учене и познание;
- съобщение (основно информация);

- шум (физически, психологически и изходни ограничения);
- обкръжаваща среда (относителна атмосфера) – климат, междуличностни отношения, които зависят от процеса на общуване;
- канали за връзка – в интеркултурните контексти хората имат различни системи за кодиране на вербалното и невербално поведение. При комуникацията тези системи могат да създават бариери;
- обратна връзка.

Пак според Нора Алдер успешната комуникация в образователната среда се гарантира от:

- позитивно отношение към другата култура, ситуацията, условията. Липса на преднамереност и резервирано отношение. Гъвкавост в комуникацията – използване в зависимост от ситуацията на формален и неформален стил, на тих или по-силен говор;
- семейната среда, опита, социалните условия на живот на учащите;
- моделът на комуникация на приемника – вербален и невербален кодекс.

Не следва да се пренебрегват факторите, които затрудняват комуникацията. В противен случай се получават различия в интерпретацията на символите:

- различия във възприятията – влияят на отношенията с другия (може да се дължат на предишния опит и обкръжение);
- предразсъдъци и субективност – хората виждат това, което им се иска да видят; пренебрегва се информацията, противоречаща на вече възприетото;
- впечатлението, което получателят има от комуникатора (стереотипи – категоризиране на други хора и ситуации според наблюдаваните сходства между тях);
- етноцентризъм – когато една културна група измерва думите или поведението на друга група против нейните собствени културни стандарти без опит за разбиране;
- целите на различните културни групи, свързани с комуникацията – може да се различават и неправилно да се интерпретират;
- език и семантични проблеми – хората интерпретират съобщенията в специфичните за езика им термини и в зависимост от специфичното възприемане на контекста или ситуацията. Думи и символи често означават различни неща;
- недоразумения и неумения за изразяване – много индивиди разбират официалния език, но трудно го говорят. Необходима е особено прецизна яснота при предаването;
- естествен страх от разкриване – хората изпитват естествена мнителност и страх от нарушаване на интимността в комуникацията;
- неефективно възприемане – счита се за най-голямата бариера пред ефективната комуникация. Специалната емоционална украса при изказване на съобщението може да създаде различни впечатления от информацията. Използването на жаргон или високо професионални изрази също води до неразбиране;
- влияние на групата, с която получателят се идентифицира. Съществува тенденция бариерите да стават групово достояние. Те са взаимозависими (Бът, 2000: 59).

За да поддържа положителен баланс на емоциите, личността следва да интегрира тенденциите на глобалния Аз образ с даденостите и условията на нейното съществуване (Величков 2012: 15). По отношение на процесите в материалната и социалната среда личността развива определен набор от компетентности, които ѝ помагат да променя наличните дадености и да насочва хода на събитията съобразно собствените изисквания. Тези компетентности стават част от образа за себе си и придобиват самостоятелна важност и значимост. Като социално същество човек не може да се изключи от социума. Грижите, получени в ранното детство, езикът и придобитите умения не могат да бъдат интегрирани и поддържани, ако човек не е част от едно или друго социално обединение. В него и чрез него той може да бъде защитен и подкрепен. Това изисква принадлежност към определена група, общност, а в по-широк план – и към определена култура. В рамките на тази принадлежност се осмисля и личния опит и биографичен път. Освен това, вътре в общността става възможно да се потвърди и наложи собствената уникалност и значимост в многообразието на социалния свят. Потвърждаването на собствената значимост и неповторимост в обективните условия на социалното битие предполага признаването им от страна на другите. Формите на изразяване на това признание влизат в съдържанието на личната ценност и най-добре се разгръщат в образователната среда.

Като социално същество индивидът е принуден да се съобразява с даденостите и изискванията на социалната среда. Те обуславят формирането на структурата на нормативните стандарти. В съдържанието на тази структура най-ясно се открояват моралните правила, които човек следва. В последните години международната общност се ангажира с идеята за едно по-тясно сътрудничество между отделните страни в различни области, включително в образованието. Динамиката на развитие в глобален план идентифицира проблема за формиране на различни компетентности в етапа на обучение, тъй като въздействието на глобализацията върху съвременното общество променя радикално установените идеали, мненията и становищата относно валидността на теориите за мирното съжителство и межкултурното взаимодействие. Специално внимание вече се отделя на развитието на основни компетенции на обучаемите, които ще допринесат за развитието на творческата инициативност, независимост, отговорност, вземане на решения, толерантност към езиковите различия, култури и религии, чужд език, комуникативни умения и използване на информационните технологии особено в контекста на съвременната социално-културна действителност. Освен това самите обучаеми, поради необходимостта да общуват с различни националности, следва да формират основни межкултурни компетентности, за да се реализира успешна педагогическа комуникация.

Образователната среда е специфична организационна структура, която съчетава труд, учене и взаимодействие. Организационната политика спрямо обучаемите, традициите, ценностите и нормите на взаимодействие, организацията на учебния процес, материалната база, взаимоотношенията между студентите, между обучаеми и обучители е индивидуална и се различава между отделните образователни институции в национален и световен план. Това създава предпоставки и условия за вариации в степента на удовлетвореност от следването от живота и влияят съществено върху усвояване на модели за поведение, които впоследствие се пренасят във взаимодействието между представители на различни култури в тази среда.

Социалната среда и преди всичко взаимоотношенията с колегите са фактор, който може да въздейства върху установяването на успешна и ефективна комуникация с представителите на различни етнически, религиозни и езикови групи. В рамките на образователното пространство действат феномените на социалното влияние и подражание, както и желанието на студентите да бъдат приети и одобрени от колегите. В този смисъл съществуващите норми и модели на поведение в дадена страна и възгледите определят аспектите на ефективното межкултурно взаимодействие. Организационните фактори пречупват влиянието на социалните фактори и оказват влияние върху механизмите на социално сравнение – вътре в рамките на отделната образователна институция, между образователните институции в съответната страна и между отделните страни.

В образователната среда културата има две основни функции – да социализира индивидите и да създава лична и колективна идентичност. Поведението се моделира от културата. То е напълно свободно, но само в рамките на културния модел. По този начин даден индивид се интегрира в съответното общество. Всеки човек разполага с огромен запас от теории и обяснения на здравия разум за собственото си и чуждото поведение. Социалният психолог Хайдър отбелязва: „Обикновеният човек има богато и дълбоко разбиране за собствената си култура и за тази на другите хора, което, макар и неформулирано или само мъгляво вербализирано, му помага да взаимодейства с околните по повече или по-малко адаптивен начин” (Хайдър 2001: 73).

Ефективната педагогическа комуникация в мултикултурната образователна среда изисква разбиране, уважение и отговорност към културите на всеки един от съответната етническа/религиозна група. В образователната среда си взаимодействат личности с определена култура, която подпомага и дава смисъл на живота им. Ролята на преподавателите в това взаимодействие е да разберат чуждата култура, като я пречупят през собствените си ценности. И те следва да са особено чувствителни и отговорни в този процес, за да успеят да развият интеркултурните компетентности на младите хора, да стимулират спонтанността, любознателността и самодисциплината им.

Според Вебер етническата идентичност е „основна, защото не е една възможност сред другите форми на идентификация, а е идентификация с базова група, без която е невъзможен трансферът на емоции, инстинкти и спомени”. Етническата идентичност се оказва носител и стожер на културата, т.е. на културната идентичност. Съществуването на етносите в дадена

среда се обуславя от разнообразните форми на отношения. Те са зависими един от друг, като по този начин се образува мрежа от междуетнически отношения (Вебер 1992: 201).

Голямото предизвикателство, пред което се изправя образователната среда, особено в последните години, е да увеличи интеркултурните умения – преподаватели и студенти трябва да установят „родовата компетентност“, да се съобразят с етническата и културната идентичност и да я обогатяват, като предоставят възможности за взаимодействия в различни контекстови ситуации. Именно образователната среда е специфичното интеркултурно пространство, където се проявяват особено ярко двете на пръв поглед взаимоизключващи се тенденции на отстояване на идентичността (културна и етническа) и стремеж към развиване на мултикултурната среда чрез приобщаване на възможно повече културни идентичности: от една страна, човек се идентифицира като личност, преминавайки през различни фази на своето биологично развитие (детство, юношество, зряла възраст и т.н.), а от друга – участва в множество социални групи (семейство, приятели, етнически общности, икономически и религиозни обединения, училищни и университетски общности и т.н.). Образователното пространство имплицира в себе си ефект от човешките отношения, като целесъобразно е да бъде обвързано с позитивни личностни качества, професионална ерудираност и компетентност на преподавателя – умения за толерантно общуване с личности с различни възможности; адекватен на съвременната парадигма стил на преподаване и др. (Георгиева 2017: 458). Теоретичните трактовки от началото на XXI век го характеризират като „културно определено“. Културата носи в себе си особена специфичност, защото не може да гради релефи, „ако не съ-съществува“ с други култури. Другостта, освен всичко, е и елемент от собственото саморазбиране (Леонтович 2003: 67). Според културните антрополози „няма разнообразие, ако няма своеобразие“ и обратното.

Несъмнено съществуват и възгледи, че проблематизирането на взаимодействието между представителите на различни култури в образователната среда днес вече не е актуално, че анализирането му във време на глобализация, мобилност, информационна и комуникационна свобода, на международни обединения, гражданско общество и прочие е нещо безпредметно след като всички са, или поне се опитват да бъдат, част от глобалното човечество. Проблемът обаче е не само актуален, но и доста деликатен. От една страна, именно във време на глобализация, взаимно опознаване и взаимодействие на различните в културно отношение общности, етносът и етническата идентичност стават проблематични. В постмодерното общество връзките между хората са по-повърхностни, краткотрайни, ситуативни. Етническите общности, особено в големия град, са по скоро въображаеми, съществуващи единствено в съзнанието и самосъзнанието. Това, разбира се, не означава, че идентичността непременно отслабва или изчезва.

От друга страна, днес в немалка част от света и в Европа сме свидетели на постепенното, но необратимо издишане на балона, наречен мултикултурализъм. Днес, благодарение на информационните технологии и възможностите за териториална мобилност не само в страната, но и в света, се наблюдава значително развитие в процеса на разграничаване на достойнствата и на значимите ценности в собствената култура от поведението, които са просто реакция спрямо чуждия негативизъм и не допринасят с нищо добро за общността. Въпреки това, все още промените в светогледа, нагласите и моделите на поведение се случват бавно. Пиковите и спадовете през годините на развитие на межкултурните отношения предизвикат осезателни и видими промени, които е необходимо да бъдат подкрепени и от страна на отделните общества, защото социалните и социалнопсихични явления в едно мултикултурно, постмодерно общество не се случват изолирано, а са винаги взаимни.

Авторът подчертава значението на комуникацията между „приемащите“ и „гостуващите“, което благоприятства не само положителната образователна среда и комуникация, но и укрепва дипломатически отношения и международни приятелства. (Шартнер 2015: 76). Въпреки това, все по-голям брой литературни източници от последните десетилетия доказват, че е трудно да се развият какъвто и да е вид консолидирани взаимоотношения между обучаемите (Де Вита 2002: 36), защото разделението (културно и социално) е все по-голямо и това пречи на „спонтанното взаимодействие“ между тях (Гарайс 2012: 56). Откроява се тенденция на противопоставяне на межкултурното взаимодействие в рамките на образователната среда (Харисън 2015: 26). Тези констатации подчертават важността

от разработването на съгласувани институционални политики и стратегии, които да насърчат межкултурните взаимодействия (Кудо 2016: 114). Образователният сектор признава, че са необходими изследвания, които да проучат студентите – техните нагласи, цели и мотивация и то в контекста на динамичните взаимодействия с околната среда. Още повече, че анализите в годините назад са се фокусирали или само върху личността и нейната реакция спрямо межкултурния обмен (психологически анализ), или са отчитали образователните измерения на межкултурното взаимодействие (Волет и Джоунс 2012: 115), а това не разкрива всички страни на процеса. Малко внимание е отделяно и на взаимодействието на личността със средата особено в контекста на развитието на межкултурните отношения в образователното пространство със специален акцент върху динамиката в отношенията между представителите на различните култури и самата образователна среда, в която се случва това взаимодействие (Кудо 2016: 118).

Теоретично, образователната среда благоприятства развитието на човешката личност, запазването на достойнството и зачитането на основните човешки права и свободи чрез прилагане на разработени в дух на разбирателство, толерантност и дружелюбие към различния/другия образователни програми. Образователната среда предполага обмяна на ценности на базата на осмисляне и възприемане културната и етническата идентификация на Другия. Осмислянето на образователното пространство преминава през различни етапи, за да се стигне до дефинирането му като „образователен процес, в който участниците, представители на разнообразни етнически, расови, религиозни и расови групи, работят в дух на взаимно уважение и взаимозависимост” (Иванов 1999: 14). Образователната среда прави възможни подготовката и възприемането на демокрацията и „мултикултурността на едно общество” (Бузов 2008: 42).

В редица педагогически, антропологически и психологически проучвания образователната среда се разглежда не само като идеалистична, теоретична и философска концепция, тя се трансформира в социална, медийна и образователна практика. Последното е от съществено значение, тъй като предполага изграждане на модел на мислене и поведение в бъдещите поколения, в който основно място заема разбирането към културата на другия, зачитането на общочовешките ценности и уважението. Образователната среда в глобален план е изправена пред предизвикателството да включи в своя дневен ред педагогическа комуникация с различни малцинствени групи. Проблематиката е изключително актуална, тъй като, особено през последните няколко години, различните интеграционни опити търпят провал. Редица съвременни социални изследователи стигат до идеята, че образователната среда не трябва да налага еднозначни решения, нито да се страхува от различността, напротив – от нея се очаква да изтъква уникалността на човешкия опит, културното многообразие и дългата история на общуването между различните групи и общности.

Идентичността е динамична, а не статична категория, следователно за нейното отстояване е нужна откритост и готовност за сътрудничество и обмен. Нагласата за безспирна промяна дава възможност на отделния индивид да се адаптира и социализира в обществото, а това, както отбелязва Менент Шукриева, в контекста на световните процеси на глобализация, засягат всички съвременни медийни и педагогически дискурси, без да се съобразяват с географски координати и държавни граници (Шукриева 2012: 4).

Това означава да се развиват човешките проницателни способности за събития и тенденции, както и за прогнозиране на бъдещето, да се моделира индивидуалното функционално поведение в съответствие с очакванията на културите, с които човек се сблъсква. Уместно е да се отбележи фактът, че културата и мултикултурният диалог са в основата на това човек да се научи да живее в хармония с другостта. Необходимо е да се отбележи, че през последните години образователните институции в глобален план поставят като основна своя образователна цел интернационализацията и нуждата от разработването на програми за придобиване на межкултурни и глобални компетенции чрез възможности за периоди на обучение в чужбина или чрез осъществяване на педагогическа комуникация в контекста на межкултурния и социокултурен диалог в рамките дадена образователна институция- домакин (Шартнер 2015: 74).

Въпреки това, все по-голям брой литературни източници от последните десетилетия доказват, че е трудно да се развият какъвто и да е вид консолидирани взаимоотношения в

подобна среда (Де Вита 2002: 36), защото разделението (културно, етническо и социално) е все по-голямо и това пречи на „спонтанното взаимодействие” (Гарайс 2012: 56). Откроява се тенденция на противопоставяне на межкултурното взаимодействие в рамките на образователната среда (Харисън 2015: 26). Тези констатации подчертават важноста от разработването на съгласувани институционални политики и стратегии, които да насърчат педагогическата комуникация в межкултурна среда (Кудо 2016: 114). Образователният сектор признава, че са необходими изследвания, които да проучат нагласите, целите и мотивацията на участниците в педагогическата комуникация (и то в контекста на динамичните взаимодействия с околната среда). Още повече, че анализите в годините назад са се фокусирали или само върху личността и нейната реакция спрямо межкултурния обмен (психологически анализ), или са отчитали образователните измерения на межкултурното взаимодействие (Волет и Джоунс 2012: 115), а това не разкрива всички страни на процеса. Малко внимание е отделено и на взаимодействието на личността със средата, особено в контекста на развитието на межкултурните отношения в образователното пространство със специален акцент върху динамиката в отношенията между представителите на различните култури и самата образователна среда, в която се случва това взаимодействие (Кудо 2016: 118).

Обусловеността в мултикултурната университетска среда се характеризира с координирани усилия на съответните институции за включване на обучаемите (индивидуално или групово) в процеса на взимане на информирано решение за признаване на културното различие, с което се сблъскват, и по този начин да улеснят комуникацията с Другия и да дадат тласък за промяна в личностните си нагласи и тези на обществото (Спитери 2016: 46). Чуждостта се гради върху взаимност. Тя съществува чрез противопоставянето „ние” и „другите” – всяко споменаване на „чуждото” съдържа (имплицитно) изказване за „родното”. Малцина осъзнават обаче, че съобщават нещо за себе си, когато нарекат някого „чужд”. Защото усещането за чуждост възниква едва при (обикновено несъзнателната) съпоставка със собственото поведение и при установяването на несъответствие. Ако се промени базата за съпоставка, ще се промени и чувството за отчужденост. Знанието за относителността на това чувство е много важно в процеса на интеркултурно обучение: обучаваните могат да използват всяка констатация на другост, за да проверят своя регистър от очаквания и съотнасяния, които обикновено се осъществяват „автоматично”. Отношението между родното и чуждото позволява да се разбере защо общуването с чуждостта може да бъде емоционално натоварено: то предполага наличието на готовност да поставиш под въпрос себе си и своя привичен свят. Досегът до другостта причинява болка: самото допускане на чуждия изисква преодоляване на собствената личност и емоционален самоконтрол.

Благодарност:

Тази статия е част от научноизследователски проект *Предизвикателствата пред съвременното компетентно ориентирано образование* (РД-08-153/05.02.2020 г.) на катедра ТОПО и ПУНУП, Педагогически факултет, финансиран от държавната субсидия за научноизследователска и художественотворческа дейност за Шуменския университет за 2019 г.

Литература:

1. Авторски колектив, *Многообразие без граници*: Фабер, Велико Търново, 2008, ISBN 978-954-775-896-4.
2. Величков, А. Обяснителен подход в психологията на личността. *В: Приложна психология и социална практика*. Университетско издателство, ВСУ „Черноризец Храбър”, Варна, 2012.
3. Иванов, Ив. Педагогически основи на интеркултурното образование, *В: Интеркултурно образование в България – идеал и реалност*. АКСЕС/ИПИС, София, 1999.
4. Иванов, Ив. *Интеркултурното образование*. Аксиос, ISBN 954-8789-66-3, Шумен, 1999.
5. Ховстеде, Х. *Култури и организации*. Софтуер на ума, 2001.
6. Ховстеде, Х. и др. *Изследване на културата: упражнения, истории и синтетични култури*. Класика и стил, 2003.
7. Леонтович, О. А. Теория межкултурной коммуникации в России: состояние и перспективы // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. - 2002. - Вып. 1. - с. 63–67.

8. Леонтович, О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: Учебное пособие. - М.: Гносис, 2007. - 368 с. Леонтович, О.А. Въведение в межкультурна комуникация. Перемена, 2003.
9. Макариев, П. Диалогът между културите и комуникативната рационалност. В: сб. Общности и идентичности, София, 1998.
10. Шукриева, М. Метафората „джудже” в българския и турския медиен дискурс – LiterMedia, ISSN 2534-8906, 2012, с. 4–16.
11. Albers, M. (2016). Improving research communication. *Technical Communication*, 63(4), 293–297.
12. Alder, Nora. Teaching Diverse Students. //*Multicultural Perspectives*, 2000, Vol. 2 Issue 2.
13. Banks, James A. And all. Diversity Within Unity: Essential Principles For Teaching and Learning In a Multicultural Society. //*Phi Delta Kappan*, Nov2001, Vol. 83 Issue 3.
14. De Vita, Glauco. Learning Styles, Culture and Inclusive Instruction in the Multicultural Classroom: A Business and Management Perspective. // *Innovations in Education and Teaching International*, 2001.
15. De Vita, G. Does assessed multicultural group work really pull UK students' average down? *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 2012.
16. Gareis, E. Intercultural friendship: Effects of home and host region. *Journal of International and Intercultural Communication*.2012.
17. Kudo, K. Social representation of intercultural exchange in an international university. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 2016
18. Melonçon, L. (2018). Critical postscript: On the future of the service course in technical and professional communication. *Programmatic Perspectives*, 10(1), 220–230
19. Musolff, Hans-Ulrich. *Multiculturalism as a Pedagogical Problem*. //*European Education*, vol. 33, no. 3, Fall 2001.
20. Oswal, S. K. (2018). Can Workplaces, Classrooms, and Pedagogies Be Disabling? *Business and Professional Communication Quarterly*, 81(1), 3–19.
21. Schartner, A. ‘You cannot talk with all of the strangers in a pub’: A longitudinal case study of international postgraduate students' social ties at a British university. *Higher Education*, 2015.
22. Volet, S., & Jones, C. Cultural transitions in higher education: Individual adaptation, transformation and engagement. *Advances in Motivation and Achievement*, 2012.

Ергиджан Алиндер-Исмаилова
alinder@shu.bg
ШУ „Епископ Константин Преславски“